

כשטורקיה תתחיל לשלם

מאת ד"ר אפרת אביב

מבט מבס"א, מס' 2,246, 24 בדצמבר 2023

תקציר: בימים הראשונים של המלחמה שפרצה ב-7 באוקטובר השתמשה אנקרה, בשיח מאוזן יחסית. לאחר הפיצוץ בבית החולים אל-אהלי בעזה ב-17 באוקטובר, הקשיחה טורקיה את עמדתה והחלה בגינוי בוטה של ישראל. מה שחלק מהפרשנים ראה כ"שינוי ברטוריקה" של ארדואן אינו אלא קו ישיר ומתמשך של רגשות אנטי-ישראליים. היכולת של ארדואן לקשור את הטבח של השביעי באוקטובר עם המערב, מביא את טורקיה, חברת נאט"ו, להתרחקות נוספת מהמערב, התרחקות עליה היא עלולה לשלם מחירים במישורים שונים. כל עוד טורקיה אינה משלמת מחירים, היא תמשיך לא רק ברטוריקה נוקשה כלפי ישראל ובאיומים צבאיים, אלא גם בהתרחקות מהמערב על כל המשתמע מכך.

לאחר אירועי ה-7 באוקטובר טורקיה נותרה שותקת. לא נשמע גינוי של החמאס על מעשי הטבח ולא השתתפות בצערה של ישראל. לאחר הפיצוץ בבית החולים אל-אהלי בעזה ב-17 באוקטובר, החלה טורקיה בגינוי בוטה של מדינת ישראל. התמיכה של טורקיה בחמאס איננה חדשה; הקשר בין טורקיה לבין חמאס היה אבן נגף בדרך לנורמליזציה עם ישראל גם בשנים עברו והפך לגלוי יותר לאחר אירועי המאוי מרמרה. לאחר הזמנה ישירה של ממשלת טורקיה ב-2011 הקים בה חמאס נוכחות, ומאז היא מהווה מקלט בטוח להנהגתו הבכירה. מומחים מתייגים את טורקיה כמרכז החמאס השני בגודלו אחרי עזה, וזאת על אף היותה של טורקיה חברה בנאט"ו. טורקיה היא המדינה היחידה בנאט"ו המקיימת קשר כה קרוב לארגון טרור. משרד החמאס בטורקיה הכשיר חמושים, איפשר הלבנת הון באמצעות מוסדות פיננסיים טורקיים ואיפשר לטרוריסטים לחדור לשטחי ישראל. בשנת 2015 הפך ג'יהאד יאמור Cihad Yağmur, פעיל חמאס שמילא תפקיד בחטיפת חייל צה"ל, נחשון וקסמן, לנציג חמאס בטורקיה. בין היתר, מפקח יאמור על יחידות טרור ביהודה ושומרון ומקיים קשרים עם ממשלת טורקיה ושירותי המודיעין שלה. בראיון לעיתון האסלמיסטי *Yakit* בשנת 2018, אמר יאמור, כי בניגוד למנהיגים מוסלמים אחרים ובניגוד למדינות אחרות בעלות רוב מוסלמי, ארדואן אמיתי באהבתו את ירושלים וכי הדבר ניכר בהשקעות הרבות של טורקיה בעמותות ובסיוע חומרי ומוסרי לירושלים. לפי יאמור, ארדואן הוא היחיד שמסגד אל אקצא באמת חשוב לו והיחיד שמבין מה צריך לעשות.

ארדואן עורך פגישות גלויות עם הנהגת חמאס הבכירה. ביולי 2023, הוא אירח את ראש חמאס, איסמעיל הנייה. בשנת 2020 העניקה אנקרה להניה ול-12 פעילי חמאס נוספים אזרחות טורקית. סגנו, סאלח אל-ערורי, מי שמכונה מפקד הגדה המערבית של חמאס,

הוא מחבל שארה"ב הציעה פרס של חמישה מיליון דולר על ראשו. אל ערורי חגג את הטבח ב-7 באוקטובר ברשתות החברתיות וככל הנראה הוא אחד מראשי מתכנני הפיגועים. גם הוא קיבל דרכון טורקי, שמאפשר לו תנועה חופשית בעולם. ב-2012, דיווח זאהיר ג'בארין, ראש הלשכה הפיננסית של חמאס, שהיה אחד מיותר מאלף מחבלים פלסטינים מורשעים שישראל שחררה ב-2011 בעסקת שליט, כי הוא מנהל ומממן פעולות טרור בישראל ממשרדו באיסטנבול. ג'בארין עוזר לצמרת חמאס להקים עסקים, להשיג אשרות ולרכוש נדל"ן מסחרי בטורקיה. הארגון הטורקי הלא ממשלתי הידוע בקשריו ההדוקים עם ממשלת טורקיה, הקרן לזכויות אדם (IHH), העביר תשלומים במזומן לסניף שלו ברצועת עזה מאז 2010. חמאס משתמש בתשלומים אלה למימון טרור. ביולי 2023 תפסו הרשויות הישראליות 16 טונות של חומר נפץ שמקורו בטורקיה והועבר לעזה, והיו ככל הנראה מיועדים לרקטות של חמאס.

דעותיו הפוליטיות של ארדואן מתיישבות עם האידיאולוגיה של חמאס והוא אף ציטט מאמנת חמאס הקוראת להשמדת ישראל בשנת 2017. ארדואן מרבה להשוות את ישראל לגרמניה הנאצית. לאחר ה-7 באוקטובר הוא אף קרא לחמאס "קבוצת התנגדות שנלחמת להגן על אדמותיה". בעיניו חמאס מייצג את מהותה של תנועת השחרור הפלסטינית, ולכן הוא סירב לגנות את חמאס לאחר ה-7 באוקטובר. בדומה לתגובתו לאחר אירועי המאוי מרמרה, הוא אף איים שטורקיה יכולה "להגיע בכל לילה שהוא באופן בלתי צפוי". יש לציין כי איומים דומים בדבר שליחת טילים לאתונה נאמרו גם מול יוון לפני כשנה. איומים הם דרך שכיחה עבור ארדואן להתבטא פוליטית, אך אין לזלזל בהם.

ארדואן קרא למזכ"ל האו"ם גוטרש כי "יש להעמיד את ישראל לדין בבתי דין בינלאומיים בגין פשעי המלחמה שהיא מבצעת ברצועת עזה". בהמשך ציין כי ישראל מבצעת את "ההתקפות הבוגדניות ביותר בתולדות האנושות". הוא גם הכפיל את הרטוריקה האנטי-מערבית שלו, המתכתבת היטב עם ערכי חמאס. בתגובה, הורה שר החוץ הישראלי, אלי כהן, להחזיר את הדיפלומטים הישראליים מטורקיה, "כדי לערוך הערכה מחדש של היחסים בין ישראל לטורקיה". בנוסף, טורקיה מביעה דאגה חסרת תקדים ומעוררת את נושא יכולתה הגרעינית של ישראל ודנה בשאלת פירוק ישראל - ומדינות אחרות - מנשק גרעיני. בשיחה עם אל ג'זירה, אמר שר החוץ הטורקי האקן פידאן, שחמאס פועלת כמפלגה פוליטית בתוך מערכת המדינה הפלסטינית והיא מציאות שנולדה מתנאי הכיבוש: "אנחנו מדינה שמכירה במדינת פלסטין, ויחד איתנו מכירות בה גם קרוב ל-140 מדינות. לכן, אנחנו לא מכפיפים גורמים הפועלים בתוך מדינה כלשהי לסיווג של טרוריסט או לא טרוריסט", אמר. כשנשאל אם טורקיה תוביל גיבוש גוש דומה לחרם הכלכלי, המדיני והצבאי שנקטה ארה"ב נגד רוסיה במהלך מלחמת אוקראינה, אמר פידאן כי אין מכשולים ליזמה כזו. הוא הדגיש שהנושא נמצא כעת על סדר היום של טורקיה.

בין אם טורקיה תחליט על הפסקת הסחר עם ישראל ובין אם לאו, התחזיות שפורסמו ב-9 באוקטובר 2023 בדה מרקר לפיהן על אף העלייה המתמדת בהיקף הסחר הדו-צדדי בין המדינות, לשיתוף הפעולה העסקי ביניהן יש פוטנציאל עצום שעדיין לא מומש וכן הציפיה למיליון תיירים ישראלים בשנת 2023-2024, מעלות ספק כרגע בדבר התכנותן. לישראלים יש זיכרון קצר ולמרות החרם התיירותי והפסקת הקניה באתרים טורקיים, ההערכות הן, שהסחר יחזור לפעילות מלאה לאחר המשברים ביחסי המדינות. בהתחשב בבעיות הכלכליות של טורקיה, לארדואן יהיה קשה להפסיק באופן חד-צדדי את היחסים עם ישראל למרות שהוא יזדקק להשתלחות בה, כמו גם מדינות מערביות אחרות (שבדיה, צרפת, גרמניה וכיו"ב) כדי להסיח את דעת הקהל שלו מהבעיות הכלכליות החונקות מבית. אם זאת טבח בסדר גודל כפי שהתרחש באוקטובר, ישראל לא חוותה עד היום ולכן גם קשה להתחייב שענייני הסחר יחזרו להיות מה שהיו עד כה.

לעובדה שארדואן קיים את העצרת הגדולה לטובת חמאס ב-28 באוקטובר 2023, יום לפני ציון מאה שנה להולדתה של טורקיה המודרנית, יש משמעות. התמיכה בחמאס, דווקא ביום זה מציירת את פניה של טורקיה בעתיד: טורקיה של אתאתורכ ואפילו של דמירל - כבר אינה קיימת. טורקיה של היום מבקשת לראות את עצמה בעוד מאה שנים כטורקיה שעיצב ארדואן על כל המשתמע מכך. יותר מכל, העצרת הזו מעודדת שכחה של תחילת דרכה של טורקיה ועיצובה מחדש כמדינה בעלת שלטון דיקטטורי, אנטי-ישראלי ובמובנים רבים גם אנטי-מערבי, שכן, טורקיה לא מפסיקה להאשים את המערב ואת ארה"ב אך אינה מפנה אצבע מאשימה דומה כלפי רוסיה, לדוגמה.

הדיקטטורה הטורקית, שבימים רגילים מטרידה מאוד את האליטה הטורקית, לא מטרידה אותה כלל כשמדובר בישראל. ישנה מגמת יישור קו של העלית האינטלקטואלית בטורקיה, המגלה בורות בסכסוך בין ישראל לבין הפלסטינים וחוסר יכולת להבחין בין "יהודי" לבין "ישראלי", נגד ישראל ובעד חמאס, וכשמדובר בקונפליקט זה אין באליטה זו מי שידאג לחופש העיתונות בטורקיה. אין איש ששואל את עצמו מדוע התקשורת הטורקית כה חד-צדדית לגבי ישראל ואינה מאפשרת כלל איזון תקשורתי. גם כך אין להתפלא על תגובתו של ארדואן. מי שחשב שנורמליזציה עם ישראל תצליח - גם כשמדובר באינטרס טורקי של פנייה למערב טעה. חוקרים רבים מטעים באנליזות כשהם מוצאים סיבות ספציפיות להתנגדות חמאס לישראל. אין מדובר בגורמים התלויים בזמן ובמקום. מדובר באיבה תהומית שככל הנראה אי-אפשר לגשר עליה, ואשר מובילה לאנטישמיות שמתירה את דם יהודי טורקיה כשהם מכונים "אויבים מבית" ומאוימים פעם אחר פעם בעשיית שפטים. לאור זאת, זה רק עניין של זמן עד שהרטוריקה של ארדואן שכבר הפכה למעשים, תגבה מחיר חיים יהודיים בטורקיה.

ארדואן לוקח לא מעט סיכונים בהתנהלות זו. מדיניות החלוקה למידור שטורקיה הפעילה בניסיון לשמור על האינטרסים שלה מול אוקראינה ומול רוסיה ושהפעילה במשך עשורים רבים, לא תעבוד במזרח התיכון ולא מול ישראל. גם האמינות של טורקיה באזור כמתוכת כוח עומדת על כף המאזניים: ככל שטורקיה מתרחקת מהמערב, כך היא מאבדת את אמינותה באזור. ארדואן מעמיד את האינטרסים של טורקיה ואת אמינותה כמתוכת כוח אזורית בסיכון וכבר ניכר שבכל המאבקים מול חמאס, טורקיה לא נלקחה בחשבון כגורם מתווך או מפשר. מעמדה זה במזרח התיכון עלול למנוע ממנה אפשרות תיווך גם בסכסוכים אחרים. על ישראל, לכל הפחות, לא ללכת שולל אחר ניסיונות דומים להפרדת אינטרסים ביחסיה עם טורקיה. גרוע מכך, ארדואן מעולם לא הצהיר על אי-זכותה של ישראל להתקיים כמדינה, אך לאור התדרדרות הרטוריקה שלו לאורך השנים, אין זה מן הנמנע כי גם אמירה כזו, שכבר נרמזה, תגיע ותבטא את רחשי ליבו של ארדואן כשהוא יחוש בטוח מספיק או מיואש מספיק - לעשות זאת. יש לציין כי המתרחש הנוכחי הופכת גם את שיתוף פעולה בנושא מאגרי הגז במזרח הים התיכון לבלתי אפשרי עבור טורקיה. ובכל זאת, כל עוד אין שינוי במדיניות של אנקרה, משמעות הדבר היא כי היא אינה משלמת מספיק על התנהלותה בשטח.

אחת הסיבות המרכזיות לתמיכה בחמאס שהנהיג ארדואן, הייתה הרצון לטשטש את היענותה של טורקיה והסרת הווטו על כניסתה של שבדיה לנאט"ו בעיני קהל בוחריו. בקרוב תתקיימה בחירות מקומיות בטורקיה וארדואן שכבר הפסיד את אנקרה ואיסטנבול חושש מהפסד דומה. הסטייה של ארדואן מהמערב - שהוצגה בדבריו בעצרת למען פלסטין - עומדת בניגוד מוחלט לחתימתו על הפרוטוקול להצטרפות שוודיה לנאט"ו ושליחתו לפרלמנט לאישור סופי ימים ספורים לפני הנאום. למרות שוועדת המשנה לענייני חוץ של הפרלמנט הטורקי עדיין לא הצביעה בנושא, נראה שהמהלך של ארדואן עם הפרוטוקול תוכנן אסטרטגית כענף זית למערב. ארדואן, שאמור בתמורה להסכמתו זו לרכוש מטוסי קרב F-16 בשווי עשרים מיליארד דולר ממתין לאור ירוק מושינגטון. טורקיה הסירה התנגדותה לאחר שורה ארוכה של צעדים שנקטו בהן

פינלנד, שבדיה ואפילו הולנד בכדי להפיס את דעת הטורקים. התנגדותה העיקרית של טורקיה, המכשול המרכזי בכניסתה של שבדיה לנאט"ו, הייתה על היותה של שבדיה מדינת מחסה לכורדים, אותם מחשיבה אנקרה כפעילי טרור. מעניין לחשוב מה היה קורה לו האיחוד האירופי וארה"ב, אשר המחתרת הכורדית, ה-PKK, מוגדרת אצלן כארגון טרור, היו מתייחסים ללוחמי ה-PKK כמו שטורקיה מתייחסת ללוחמי החמאס...

כל עוד טורקיה אינה משלמת מחירים על המדיניות האנטי-מערבית שלה, לא צפוי שינוי בעתיד הנראה לעין. במלחמת העולם השנייה הצליחה טורקיה להיות ניטרלית רוב שנות המלחמה על אף מיקומה האסטרטגי שיכול היה להכריע את גורל המלחמה, הניטרליות הזו לא תוכל להתקיים במלחמה העולמית הבאה.

ד"ר אפרת אביב היא חוקרת בכירה במרכז בס"א ומרצה בכירה בחוג להיסטוריה כללית באוניברסיטת בר-אילן.